

Anotacija

Šatrijos Raganos apysaka „Sename dvare“ analizuojama kaip vienos sąmonės, aptinkančios savo daugiabriaunį santykį su pasauliu, raiškos būdas. Aptariamas kūrinys laikomas monologiniu (remiantis M. Bachtino teorija), nes pasakotojos balsas yra dominuojantis, visa kūrinio medžiaga yra persmelkta vieno individualaus stiliaus ir tono, t. y. visos kūrinio siužetinės linijos neišsprūsta iš vieningo apysakos pasakotojos akiračio. Atmintis šiame kūrinyje funkcionuoja kaip pagrindinis savižinos įnagis, padedantis atkurti į save atsigręžiančios sąmonės kismo istoriją. Kūrinio interpretacija siekiama rekonstruoti apysakos pasakotojos pasaulėžiūrinės atramas, kurios padeda išsiaiškinti tekste koegzistuojančius kone kardinaliai skirtingus santykio su pasauliu būdus. Platono ir Kohelto tekstai pasitelkiami atkuriant tą reikšmių lauką, kuriame vyksta pasakotojos, apimančios ir Irutės, ir mamatės figūras, savęs atpažinimo (kas sava, o kas ne), savirefleksijos (kas aš esu ir kuo nesu) procesas. Nors apysakoje galima matyti vykstant dialogą tarp alternatyvių pasaulio patyrimo, aiškinimo būdų, tačiau tai neperžengia vienos sąmonės ribų.

Pagrindiniai žodžiai: sąmonė, atmintis, monologinis pasakojimas, Platonas, Koheletas.

Šatrijos Raganos apysaka „Sename dvare“ – sudėtingas, keleriopas žiūros perspektyvas į gyvenamąjį pasaulį atskleidžiantis meno kūrinys. Jis galėtų būti matomas kaip vienos ir tos pačios sąmonės, gebančios atpažinti savo pačios skirtingus, egzistuojančius paraleliai, kartais susiliečiančius, bet netapčius, santykio su pasauliu būdus, raiška.

Straipsnyje atliekamą analizę pagrindžia premisa, kad apysakos ašis, struktūruojanti visą pasakojimą, yra vienos ir tos pačios sąmonės, patiriančios save kaip įvairiopą, turinčios atmintį apie save pačią, kismo permąstymas. Toks kūrinio konstravimo būdas, remiantis Michailo Bachtino teorija, galėtų būti pavadintas monologiniu. Iš tiesų apysakoje yra keletas gana ryškių veikėjų (bobutė, Levanarda), bet galima matyti, kad jų gyvenimo istorijos pasitelkiamos siekiant atskleisti kūrinio pasakotojos, apimančios ir Irutės, ir mamatės figūras, sąmonės raidos istoriją. Šią mintį patvirtintų ir tėvo vaizdavimas: tėvelis tekste pasirodo kaip kita, kitoniška pasaulėžiūra, susidūrimas su šiuo personažu išjudina, intensyvina pasakotojos sąmonę, tačiau ši kitoniška (tėvelio) sąmonė mums neatsiskleidžia kaip lygiavertė dominuojančiam žvilgsniui į pasaulį, lyg „iš savo paties vidaus“, t. y. taip, kad pasaulis pasirodytų iš ypatingo tėvelio požiūrio taško. Visiškai neprieinamas lieka šio personažo požiūris į save patį. Todėl galima tvirtinti, kad kitoniškumas šiame kūrinyje lieka „plokščias“, stokojantis gelmės. Priešingai nei polifoniniame romane, pasakotojos balsas yra dominuojantis, visa kūrinio medžiaga

yra persmelkta vieno individualaus stiliaus ir tono, t. y. visos kūrinio siužetinės linijos neišsprūsta iš vieningo apysakos pasakotojos akiračio. Kūrinį centruoja laiko problematika, todėl jos akumuliuojamos temos – atminties, praeinamybės, praradimo, išsiskyrimo, mirties – vienu ar kitu aspektu pasirodo pasakojant kitų apysakos personažų gyvenimus. Nors galima matyti vykstant dialogą tarp alternatyvių pasaulio patyrimo, aiškinimo būdų, tačiau jis neperžengia vienos sąmonės ribų. Viena poliuje atsiduria Irutės žvilgsnis į pasaulį, kūrinyje subtiliai ryškinama vaikiško patyrimo specifika, savotiškas pasaulio tvarkos įsivaizdavimas ir suvokimas. Kitas polius – mamatės užimama gyvenimiškoji pozicija, jos pasaulio percepcija.

Apysakos „Sename dvare“ pasaulėžiūros rėmai: Platonas–Koheletas

Norint užčiuopti šiame Šatrijos Raganos kūrinyje atsiskleidžiantį daugiabriaunį sąmonės buvimo būdą, reikia nors bendrais bruožais praskleisti tą lauką, kuriame vyksta savęs atpažinimo (kas sava, o kas ne), savirefleksijos (kas aš esu ir kuo nesu) procesas. Apysakos tekstas kuriamas aiškinantis (peraiškinant) santykį su kitais Vakarų kultūros tradiciją formavusiais teksta – Senuoju ir Naujuoju testamentu, graikų kultūros paveldu, pirmiausia – Platonu. Krikščioniškoji ir graikiškoji kultūros tradicija tampa kūrinio gelmėje pulsuojančia reikšmių santalka, kurios įtaka tekstui jaučiama ne tik per sutaptį, bet ir per įtampą.

Praeinamybės ir anapus egzistuojančios amžinybės (nekintamybės) problema, nuolat keliama ir aiškinama Šatrijos Raganos apysakoje, pritraukia artyn Platoną, šį klausimą suformulavusį ir brėžusį mąstymo šiomis dviem kategorijomis ribas. Platono mąstymuose apie būtį egzistuoja aiški perskyra tarp tikrosios amžinų ir nekintamų idėjų būties bei regimosios ir kitais žmogaus kūno pojūčiais patiriamos, kintančios ir praeinančios šio pasaulio būties. „Faidre“ pasakojama, kad skrajodamos po visą dangų sielos maitinasi tuo, kas yra gražu, išmintinga, gera, t. y. dieviška. Aukščiausiąją pakopą – *uždangę* – pasiekusios sielos išvysta esybę, kuri yra iš tiesų būvanti, nes „maitinasi“ tik protu ir gynyboje pažinimu. Gebėjusios nors trumpam išvysti dievišką esybę sielos ją pamilsta ir patiria palaimą, nes tuomet joms tampa prieinamas (galimas pamatyti) „rymantis tikroje būtyje“ pažinimas. Iš dieviškų dalykų patirties siela semiasi gyvybės, be jų ji „nyksta ir žūva“. Sparnai kelia sielą aukštyn, atsiskyrus nuo dieviškos galios šaltinio – nuolatinio, cikliško susitikimo su tiesa – jie praranda jėgą, tuomet siela prisipildo užmaršties ir blogio, apsunkusi netenka sparnų ir nukrenta į žemę (Platonas, 1996, 42–45). Taip Sokratas mitiniu pasakojimu paaiškina sielos įsikūnijimo procesą. Žmogus šiapusybėje geba suvokti amžinas, nekintančias idėjas tik todėl, kad jos buvo tiesiogiai sielos matytos anapusybėje ir dabar gali būti prisimintos. Prisimindamas žmogus įveikia nuotolį, skiriantį jį nuo tikrosios būties. Tik todėl, kad mes turime atmintį apie sielos regėtus tikrosios būties pavidalus, mes jų ilgimės. Ilgimės, nes kažkada esame tai patyrę. Filosofas, „gebantis teisingai pasitelkti šitokius prisiminimus“, kryptantis į dieviškus dalykus gali vėl užsiauginti sparnus. Tie žmonės, kurie žvelgdami į šio pasaulio grožį išvysta jame dieviškojo grožio atsikartojimą, taip pat kaip ir filosofai, yra apimami šėlo, t. y. nuo to momento nebesirūpina tuo, kas apačioje, o, Sokrato žodžiais, tartum paukščiai žiūri aukštyn. Susidūrimas su šiapusybėje atsikartojusiu dievišku grožiu yra sukrečiantis patyrimas, nusakomas kaip pamaldų išgastį sukeliantis siaubas. Po šios patirties, akimis sugavus „grožio išteklėjimą“, žmogaus gyvenimas nebeturi ramybės, nes jo siela „užverda, sudirgsta, jai niežti“ ir nuo šiol žmogus vedžiojamas ilgėjimosi vėl pamatyti „dieviško grožio turėtoją“, kitaip tariant, trokštama vėl patirti amžino, tobulo, idealaus grožio atspindį šiapus. Platono filosofijoje ankstesnė tiesioginė (be tarpininkų) idėjų patirtis, šiapus gali būti prisiminta, tas buvusio žinojimo, prarasto gimstant, beveik tobulas atkūrimas vyksta per mąstymą, remiantis proto veikla, taip pat ir geidžiantysis grožio gali pereiti nuo atskirybės prie bendrybės,

t. y. išeiti už juslinio patyrimo ribų ir priartėti prie grožio idėjos.

Pristatydamas tikrosios būties – idėjų ir šiapusybės tarpusavio sąveikos būdus, ryškinamus Platono filosofijoje, Arūnas Sverdiolas išvelgia tam tikrą šiame santykiuose esančią įtampą: nors idėjų būtis yra pati realiausia, jos vienintelės tikrai yra, tačiau idėjų egzistencija šiapusybės pasaulyje įmanoma tik per jų realizaciją: idėjų būtis praeinančiame laikiname pasaulyje yra palaikoma konkrečiomis žmonių pastangomis: „Realizuoti idėją – tai ją įgyvendinti, t. y. įterpti į tikrovę, suprantamą kaip gyvenimo vyksmas“ (Sverdiolas, 1996, 50). Įkūnyta idėja įgauna erdvės ir laiko matmenis, ji atsiduria čia ir dabar. Kita vertus, tik paradigminiai judesiai (nuolat sekant provaizdžiu) užtikrina idėjų tvermę. Tik dedant pastangas galima pratęsti jų išlikimą laike.

Platono idėjomis besiremiančios filosofinės tradicijos alternatyva kvestionuoja anapusybės kaip tikrosios realybės egzistavimą. Autorius, kurio mąstymas, pasak Sverdiolo, alternatyvus Platono idealizmui, yra Koheltas (Ekleziastas). Šio autoriaus tekstas pasiekiantis mus kaip viena Senojo Testamento knygų, dalyvauja Šatrijos Raganos apysakoje „Sename dvare“ – mamatės užrašuose aptinkame sakinį: „Jei taip, tai gerai sako tie be galo koptūs man žodžiai, kad geriau būti gyvu šunimi, negu padvėsusiu liūtu“ (Šatrijos Ragana, 2006, 365). Mintis, kuria remiantis svarstomas žmogaus būties trapumo, laikinumo klausimas, priklauso Kohelletui: „Iš tikrųjų, juk žmogus gyvųjų draugėje turi viltį: verčiau būti gyvu šunimi, negu negyvu liūtu“ (Koh 9, 5). Dviejų poliariškų mąstymo apie žmogaus būties būdų koegzistavimas viename tekste – apysakoje „Sename dvare“ – sukuria tą įtampos paženklinimą reikšmių lauką, iš kurio imasi, kuriame skleidžiasi, juda kūrinio sąmonė.

Antanas Rubšys Kohelito knygą pristato kartu su Jobo knyga, išvelgdamas tą patį jas rašiusiųjų sąmonės nerimastingumą (Rubšys, 1985, 279–325). Kohelito knygoje dėstomo mokymo niūrumas, Rubšio teigimu, kyla iš to, kad šiapusybėje egzistuojančiojo protui Dievas lieka nepažinus, žmogui neleista permatyti dieviškojo plano: „Be to, jis įdiegė amžinybę [mįslę] į jų [žmonių] širdį, kad žmogus negali perprasti nei pradžios, nei galo to, ką Dievas daro“ (Koh, 3,11). Nors, viena vertus, išsakomas tikėjimas, kad viskas vyksta savu (Dievo paskirtu) laiku („Laikas gimti ir laikas mirti; / laikas sodinti ir laikas rauti, kas pasodinta“ (Koh 3, 2), tačiau žmogaus protui nėra leista iki galo suvokti Dievo užmojų. Viena esminių žmogaus įvairiopo veiklos teikiamos naudos beprasmybės (tuštybės) priežasčių – žmogaus gyvenimo nenusipėjamumas. Kadan-

gi visa, kas tik darosi po saule, – tai, ką pamokslininkas nusprendė išmintingai tyrinėti ir nagrinėti, galiausiai pranoksta sveiko proto ribas („išmintingasis miršta lygiai kaip ir paikas“, „Be to, pastebėjau po saule, kad greitieji ne visuomet laimi lenktynes, narsuoliai ne visuomet nugali kovoje, išmintingieji žmonės ne visuomet užsidirba sau pragyvenimą, gudrieji ne visuomet tampa turtingi ir mokytieji ne visuomet įgyja palankumą, nes nesėkmės metas ištinka juos visus“ (Koh 9, 12), rodosi labai paradoksaliais pavidalais, todėl iš šio požiūrio taško jis atrodo beprasmiškas. Galiausiai mirtis yra visus – dorusius ir nusidėjėlius – sulyginanti neišvengiama lemtis. Žmogaus gyvenimo prasmės klausimas sprendžiamas mirties akivaizdybėje, kvestionuojama žmogaus galimybė patirti anapusybės egzistavimą, „anapusybė lieka neprieinama jokiai patirčiai ir jokiam apmąstymui“ (Sverdiolas, 1996, 139). Mirties neišvengiamumas, sulyginantis ne tik išmintingąjį su paikuoju, bet ir žmogų bei gyvulį („Žmogus neviršija gyvulio, nes abu yra nykstantis rūkas“ (Koh 3, 19), yra šios sąmonės nerimo šaltinis.

Rubšio teigimu, Koheletas sprendžia atskiro individualaus žmogaus gyvenimo prasmės klausimą: „atsiskyrus nuo istorinės bendrijos, davusios žmogui įamžinimą, pavienio žmogaus likimas tapo aitriu klausimu“ (Rubšys, 1985, 290). Istorinė žydų bendrija, užtikrinanti žmogaus galimybę prasitęsti laike per atmintį, lieka už šio mąstymo ribų. Koheleto mąstymui būdingas pesimizmas, nes jis, pasak Sverdiolo, paneigia tokias graikų kultūros „išrastas“ žmogaus tvermės galimybes – atmintį, šlovę, dorybes. Čia visu aštrumu (radikalumu) pasirodo individo laikinumo problema, nes nebetikima (nenumatoma) bendrijos palaikoma atminties apie asmenį galimybė: „Juk nėra nei išmintingųjų, nei kvailųjų išliekančio atminimo, nes ateities dienomis vieni ir kiti bus užmiršti“ (Koh 2, 16).

Praktinė išeitis, siūloma Koheleto, iš šios rūkų rūko apgaubtos žmogaus būties situacijos – stengtis patirti kuo daugiau malonumo („Užtat labai vertinu malonumą. Juk žmogui po saule nėra nieko geresnio kaip valgyti, gerti ir mėgautis gyvenimu“ (Koh 8, 15), netausojant savęs džiaugtis atliekamu darbu ir užsimiršti. Siūloma maksimaliai patirti dabartį, pasinaudoti proga, kurią atneša laikas, nes ten, kur einama, „nebus jokios veiklos, jokių sumanymų, jokio žinojimo, jokios išminties“. Nykstančiame, praeinančiame, nenusipėjamame pasaulyje, nors ir sutvarkytame pagal Dievo planą, tačiau neprieinamą žmogiškajam pažinimui, paguoda yra maksimaliai išnaudojama dabartis, malonumų teikiama savimariša.

Kūrinio reikšmių laukas

Apysakos lyrinė įžanga yra lyg viso kūrinio esencija – čia koncentruotu pavidalu pasirodo visą pasakojimą persmelkianti nuotaika, čia sukaupiti pagrindiniai simboliai, kurie nuolatinio atsikartojimo principu tampa teksta laikančiu karkasu, čia įvardijama kūrinio problematikos lauką apibrėžianti būties–nebūties tema. Trumputėje teksto atkarpoje nusakoma ir pasakojimo situacija – kūrinys gimsta pasakotojos sąmonei stojus akistaton su artimo asmens nebūtimi. Išraiškingas pirmasis sakinyss – mažėjant dienos šviesai („raudoniems saulėlydžiams begęstant“) ima ryškėti nakties šviesuliai – baltos rožės / žvaigždės. Svarbi numanoma žvaigždžių (dangaus akių) ir baltų rožių (motinos akių) jungtis. Rožių figūra apima didžiulį prasmų lauką – jos tampa jungtimi tarp dangaus ir žemės (viršaus ir apačios), šiapusybės (pasakotojos gyvenamos dabarties – čia ir dabar) ir anapusybės (motinos belaiikiškumo, bevietiškumo – amžinybės), šviesos ir tamsos. Kūrinio semantiniame lauke susidaro reikšminga raudonos ir baltos spalvos opozicija, pasirodanti jau pirmu sakiniu, vėliau atsikartojanti visame tekste. Į vieną semantinę grupę jungiasi balta, sidabrinė ir melsva spalvos – jos dominuoja. Pirmasis artimųjų prisiminimas, atsimenančiosios sąmonėje išskylantis artimųjų vaizdinys – itin baltas: mamatė „su baltu skėtuku“, broliukas „balta eilute“, atminties sode auginamos rožės taip pat baltos, tekste pasirodanti tėvo figūra irgi balta – tėvelis vilki baltu švarku, prie rožės atlapo sega baltą rožę, paminimi ir pono Jonavičiaus ilgi balti pirštai, gana netikėta vaiko atminties išsaugota bobutės baltų dantų šypseną, bobutės skrynioje yra šermenims laikomas galvos apdangalas – „balto muslino kepurė“, vaiko rojaus žemėje atitikmuo, ten, kur labai gražu, – balti Šveicarijos kalnai, netgi ir Jėzus įsivaizduojamas kaip kūdikėlis baltais marškinėliais. Kitaip atrodo mirusios Kazelės popierinis rankų baltumas, netgi „nežmoniškas blankumas“ ir baltos, permatomos mirties-Sėjėjos rankos. Šiam negyvam baltumui trūksta kraujo, gyvybės. Daivos Vaitkevičienės teigimu, mitiniame mąstyme į vieną semantinę grupę patenka kraujas, ugnis, raudona rožė: „Kraujas – karštas, raudonas skystis – yra fiziologinė ugnies raiška. Tai pati seniausia ugnies forma – *deganti* ugnis – kilusi iš nežmogiškų (dieviškų ar demoniškų) būtybių kraujo“ (Vaitkevičienė, 2001, 43). Žmonių buvo tikima, jog liga „rožė“ sukelia ugnies pertekliaus žmogaus organizme. Rožės ir kraujo figūrų, turinčių mitinį ugnies turinį, bendrumas pagrindžia vienos figūros transformaciją į kitą, dažnu atveju išreiškiančia perėjimą iš gyvenimo į mirtį. Tautosakoje mirties vietoje, kur ištryško kraujas, išdygusi

rožė tapatinama su mirusiojo siela. Todėl kūrinys egzistuojanti baltų rožių ir mirusios motinos analogija kyla iš gilesnio kultūrinio sluoksnio. Balta rožė latvių liaudies dainose pasirodo „kaip mitinis augalas, kuriuo galima užkopti į dangų“ (Vaitkevičienė, 2001, 48–49). Riba, skirianti abu baltumus, labai nežymi. Priešingame poliuje atsiduria raudona spalva: raudoni saulėlydžiai, iš bobutės siaubo istorijų ateinantys ugniaakiai aitvarai, sergančios mergaitės sutinusios „raudonos lyg kraujas“ akys, Levanardos paveikslas vaizduojamas velnias, „iškišęs liežuvį, raudoną lyg kraujas“; taip pat raudona ir kambari nušviečianti, į pakampus demonus nustumianti namų židinio liepsna. Nors kaip galima matyti, baltai spalvai suteikta teigiama konotacija, tačiau ji jungia ir gyvybės, ir mirties reikšmes. Galima teigti, kad praeityje nutolusių (mirusiųjų) artimųjų balti pavidalai gyvybės semiasi iš rašančiosios atminties, arba atminties prikeliami artimieji yra kažkur tarp gyvenimo ir mirties, tą gyvybės ir mirties jungtį išreiškia balta (atminties) spalva. Lygiai taip pat su liga, mirtimi susijusi raudonai spalvai būdinga reikšminė ambivalencija. Mamatė, žiūrėdama į vaikus, išsitaria: „Atrodot kaip balti paukšteliai raudoname lizdelyje“ (Šatrijos Ragana, 2006, 295); kupina gyvybės visiškai priešinga „blankiai, menkos sveikatos ir pusaklei“ panai Verusiai, mokanti auginti (dauginti) žemės vaisius ir jais mėgautis, pana Zuzana ant palangių augina įvairiaspalves gėles, tarp kurių yra ir raudonų balzaminų. Viešnagės pas bočelį metu trumpam, prieš visiškai panyrant į tamsą, paskutinės dienos šviesos – raudonų saulėlydžių – iš praeities prikeliami giminės prabočiai: „Kai kurie [portretai] jau nyksta prieblandoje, kiti, nušviesti paskutiniųjų gėstančių saulėlydžių atspindžių, atrodo, gyvi“ (Šatrijos Ragana, 2006, 316). Gyvybę teikiantis ir mirtingas kūnas, lengvai ligų ir aistrų pažeidžiamas, tekste paženklintas raudonos spalvos. Kūno, mirties, raudonos spalvos semantinei grupei būdingą dvipusiškumą išreiškia mirties-Sėjėjos vaizdinys: mirtinai balta jos fizionomija ir raudonos lyg granatų žiedas lūpos, kurių pabučiavimas, mamatės įsitikinimu, atveria vartus į tikresnį gyvenimą.

Apysakos įžangoje minima lango figūra skiria šiapus bei anapus erdves ir išreiškia jungties tarp šių dviejų erdvių galimybę, tai nėra aklina siena. Lyginant pirmąją ir antrąją pastraipą, matyti (su)artėjimo judesys: iš pradžių žiūrinčiąją ir anapus lango esantį peizažą skiria didžiulis nuotolis, saulėlydis yra tolimiausias akimis pasiekiamas taškas, sidabrinės baltų rožių akys jau yra arčiau, žvilgsnis ateina iš už lango esančio sodno. Akivaizdu, kad akių kontaktas pasakotojai yra nepakankamas, siekiama įveikti iš anapus žvelgiančiąją ir čia esančiąją ski-

riantį nuotolį lytėjimu. Geidžiama kūnų kontakto, glamonės. Glaudimasis prie rožių, lytėjimo, glamonėjimo(si) judesys kyla iš čia esančiosios troškimo priešintis kito nebūties akivaizdybei (jei galiu prisiglausti, kūnu patirti mirusios motinos rankų glamonę, vadinasi, paneigiu jos mirties faktą). Dar svarbiau, kad glaudimosi prie gėlių yra išmokta iš besiilgimos mamos: kartojimo judesys tampa tuo paradigminiu veiksmu, leidžiančiu praeičiai išikūnyti (realizuotis) dabartyje. Tačiau atliekamas veiksmas, turintis intenciją atgaivinti praeitį, stokoja tikrumo, juo tarsi užklausiama laukiant atsakymo – kiek gali būti tikra nesančios egzistavimu. Atsakymas yra tik tas pats iš anapus ateinantis žvilgsnis, kurio nepakanka, kad pasakotoja įsitikintų žmogaus gyvenimo tęstinumu. Vieną pačių intymiausių kūnų kontaktų – lytą – pakeičia kita kontakto su išoriniu pasauliu forma: rašoma apie įkvepiamą, vidun įtraukiamą rožių kvapą. Gėlių esencija tampa kvėpuojančiosios dalimi, sklinda po kūną, ją tarsi apima iš vidaus. Koncentruotu pasakojimu nueinamo kelio kryptis – iš išorinės erdvės į vidinę, susitelkiant ties savo sąmonės atliekamu darbu – *sapnavimu*. Todėl visas po įžangos einantis kūrinio tekstas paženklintas vidujybės akcento, atrodo įsitenkantis vienos sąmonės ribose.

Mamatė ir Viktutė – dvejojo santykio su pasauliu būdai

Geismas paneigti žmogaus egzistencijos baigtinumą skatina rašančiosios sąmonę ieškoti būdų pačiai įveikti anapus (kuriam priklauso ir praėjęs laikas) ir šiapus skiriantį nuotolį. Vaizduotė, sapnas, atmintis – tie pasakotojos galioje esantys įnagai, galintys užtikrinti žmogiškosios būties tęstinumą (tvermę). Atkreiptinas dėmesys, kad žmogaus būties problema pasirodo visiškai subjektyvioje plotmėje – ilgintis (mirusios) motinos. Motina yra ta gija, siejanti pasakotoją su savo pačios praeitimi – tėvai yra vaikų praeities liudytojai ir saugotojai. Todėl sykiu su motinos netektimi pasirodo ir savosios praeities (kaip praėjusiame laike buvusios patirties) išlikimo, galimybės prasitęsti laike klausimas, kuris susijęs ir su patirties prasmės problema. Pasakojama vaikystės (praėjusiame laike įkalintos, nes su ja ir pasibaigusios, patirties) istorija tarsi yra atsakymas į klausimą, kurį perfrazuojant Koheltą galima suformuluoti taip: kokia yra patirties nauda, jei viskas praeina? Kodėl verta ką nors patirti (net pačius iškiliausius dalykus – gamtos grožį, muziką, artumą, meilę), jei viskas eina myriop, pasibaigia? Šį klausimą užaštrina tai, kad kūrinys atmintis panašiai kaip ir Kohelto knygoje siejama tik su keletu šeimos kartų – vaikų atmintyje išsaugoma bendra

su tėvais (kartais ir seneliais) praeitimi. Atmintis neperžengia artimųjų rato, tekste nėra užuominų apie platesnę, bendruomenės atmintį.

Praeities buvimo būdas atsimenančiosios sąmonėje vadinama sapnu. Sapnas yra visiškai asmens vidujybei priklausantis dalykas, kurio realumą yra patyrusi tik asmens sąmonė. Pasakojimo sąlygiškumą išryškina dar vienas jo bruožas – pasakiškumas: „Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas“ (Šatrijos Ragana, 2006, 293). Istorija pradedama kartojant pasakos formules, vengiant bet kokių konkretybių (tikslų laiko ir erdvės nuorodų). Šis pasakos pasaulis priklauso apysakos mažajai herojei – Irutei. Toks pasakojimo būdas, kai kiti žmonės matomi lyg pasakos veikėjai (ne sykį minima, kad brolis atrodė kaip „pasakos nykštukas“, bobutės namuose kvepia „pasakų šalmi“, ji pati – geroji laumė), atspindi vaiko santykį su pasauliu ir yra vaiko sąmonės buvimo ir raiškos būdas. Pasakojimo pradžioje mergaitės sąmonėje dar nėra praeinamybės, laikishumo suvokimo, nes ji dar nėra susidūrusi su mirtimi (jos nėra mergaitės patirtyje): „O aš pamąščiau, kad vis dėlto žmonės daug laimės patiria. Štai puikios, kvapios rožės, štai brangioji mamatė ir mylimasis brolelis“ (Šatrijos Ragana, 2006, 242). Mergaitės gyvenimas rodo si kaip pakankamas, nieko nestokojantis, panašus į Koheleto knygoje aprašytą žmogaus buvimo būdo siekiamybę – gyventi mėgaujantis, džiaugiantis šiapusybės laime. Tiksliau, šiapusybėje išsitenkantis žmogaus gyvenimas yra vienintelis įmanomas, vaikiškai patirčiai prieinamas, žmogaus buvimo būdas. Tai pasaulis – čia ir dabar, akimi aprėpiamoje erdvėje. Labai uždaro, tik keletui žmonių (mamatei, Irutei ir broliui) priklausančio stebuklingo pasaulio provaizdis – Rojus. Atsimenamos erdvės hermetiškumas akcentuojamas ne vieną sykį, tobulas pasaulis rodo si kaip viršaus ir apačios vienovė: „ties mano kojomis mėlynuoja dangaus ašarėlių giria, stebėdamos savo atvaizdu vandens veidrodyje“ (Šatrijos Ragana, 2006, 240). Tokia atspindžio sukuriamą dangaus ir žemės jungtis yra aprašyta ir kituose Šatrijos Raganos kūriniuose, pvz., apysakoje „Viktutė“, ji kūrinio kulminacijoje ženklina vyro ir moters, mylimųjų pasiekiamą buvimo kartu pilnatvę. Tačiau ir „Viktutėje“, ir apsakyme „Dėl tėvynės“, taip pat ir aptariamame kūrinyje mamatės išgyvenamas pasaulio dermės jausmas patiriamas naktį. Irutė naktį išėjusi į sodą mamatės mokoma patirti amžinybę ypatingame nakties peizaže: „Žemė ir dangus – jau viena. Tokią naktį amžinybė savo sparnu paliečia žmogaus sielą“ (Šatrijos Ragana, 2006, 294). Besigėrinčiam pasaulio grožiu vaikui būdingas holistinis, į viršų / dangų ir apačią / žemę, į laikina ir amžina, šiapus – anapus nedalijantis patyrimas. Todėl mamos pasakojimu kuriamas rojaus sodų vaizdinys vaiko akimis išikūnija gyvenamoje dabartyje, šie du suaugusiojo požiūriu nesutaikomi šiapus (tai, kas praeina, nyksta) ir anapus (tai, kas nesikeičia, yra amžina) poliai susivienija vaiko patirtyje. Pastebėtina, kad suaugusiesiems tokia priešybių įveika galima patirti tik naktį, atsiribojus nuo kasdienės, nuo tikrojo, sielos, gyvenimo tolinančios, patirties, o vaiko kitoniškas santykis su aplinka leidžia pasaulio harmoniją išgyventi dienos metu. Viena gražiausių vaiko santykių su pasauliu atskleidžiančių vietų apysakoje – kai vaikai su motina lankosi dauboje (ypatingas kraštovaizdis gali būti suvokiamas kaip žmogaus vaizduotės galių sukurtas – *atsimintas* – Rojaus paveikslas). Gamta, matomas, užuodžiamas, visais kūno pojūčiais patiriamas kraštovaizdis yra pilnas, vaiko akimis pakankamas pasaulis: „Iš visų pusių žalių sienų apsupti, buvome dabar pačioje širdyje to ypatingo pasaulėlio, visai atskirto nuo likusiojo pasaulio ir nieko bendro su juo neturinčio. Viešpatauja jame savi įstatai, visai kitoki negu aname nuobodžiame pasaulyje. Čia viskas galima, kas teatsitinka pasakose“ (Šatrijos Ragana, 2006, 271). Galėtume manyti, kad vaiko sąmonės nelaikiškumas, visumiškumas artimas archajinei sąmonei – tai nuolatinis *dabar*. Bet tokia yra pasakojamos istorijos išeities pozicija, vėliau regime, kaip ideali rojaus būseną ardoma į vaiko sąmonę pamažu besibraunančio visa ko laikinumo, mirties suvokimo.

Jau kūrinio pradžioje galima matyti mažos mergaitės pastangas per reikšmingus daiktus sutvirtinti ryšį su mylimais žmonėmis, išlikti jų akiratyje net ir tada, kai tiesioginis kontaktas nėra įmanomas. Atsiminimai pradedami pasakojimu, kaip mergaitė siuvinėja mamatei staltiesėlę, kad per rankdarbį ji nuolat būtų mamatės prisimenama: „Vakare mažiau, kai mamatė paskaičius norės užgesinti žvakę, jos paskutinis žvilgesys puls ant mano staltiesėlės, ir ji užmigs, apie mane mąstydamą... O rytą pirmutinis daiktas, jos žiūrimas, yra laikrodys ant spintelės... Ir čia vėl turės mane atsiminti“ (Šatrijos Ragana, 2006, 240). Irutė jau suvokia daiktų galią išsaugoti atmintį, priminti apie juos kūrusius (padariusius) žmones. Čia pirmą sykį užfiksuota pastanga įveikti išsiskiriant su mylimu žmogumi atsirandanti ryšio pertrūkį. Iš tiesų daikto sukuriamą jungtis tarp artimųjų galima tik vaizduotės dėka: Irutė išivaizduoja, kaip mamatė, pastebėdama jos siuvinėtą staltiesėlę, prisimins ir ją; t. y. jos pačios sąmonės kuriamas vaizdinys numaldo laikiną atsiskyrimą nuo mamos keliamą liūdesį.

Motina ardo naivumo kupiną vaiko pasaulio,

kaip amžinos laimės, supratimą: ji pirmoji pradeda kalbėti apie pasaulį kaip praeinantį, nykstantį: „Trumpai težydi rožės, Irute!“ (Šatrijos Ragana, 2006, 242). Motina imasi pasakoti vaikui apie dalykus, kurie nėra prieinami tiesioginei vaiko ir apskritai žmogaus patirčiai: „Ir ta savo kalba pasakoja jos [rožės] apie tokias grožybes, kokių niekada nėra mačiusios žmonių akys, apie tokius balsus, kokių niekada nėra girdėjusios žmonių ausys, ir apie tokią laimę, kokios niekadės nėra patyrusios žmonių širdys. Ji įveda į vaiko sąmonę anapus šiapusybės (kažkur ne čia) egzistuojančius, nujaučiamus ir tik kalboje esančius geismo objektus: mama pasako, kad gali būti dar gražiau, dar didesnė laimė. Motinos buvimo būdas kūrinys pasirodo kaip geidžiantis, nes stokojantis. Šiapusybėje esantys, čia ir dabar pasiekiami grožio, gėrio išikūnijimai jai neatrodo pakankami, jie egzistuoja tik kaip nuorodos, ženklai į anapus jų būties esantį tobulą gėrį ir grožį. Todėl suaugusiosios žvilgsnis siekia peržengti čia ir dabar pasaulį rėminančią horizonto liniją: „Mamatė jau ne į rožes žiūrėjo, bet kažkur tolybėn, pro tamsias pušis, augančias sodno gale, tarsi ieškodama tų gražybių, kurių nėra regėjusios žmonių akys“ (Šatrijos Ragana, 2006, 242). Tas judesys – kai trokštama peržengti žmogaus patirties galimybių ribas – kūrinys vadinamas ilgesiu. Šatrijos Raganos apysakos „Sename dvare“ sąmonės judėjimui nusakyti tiktu Sverdiolo išsakyta mintis apie Platono filosofijos pobūdį: „Platonas kalba apie anapusinę tikrąją būtį ir plėtoja idėjų teoriją nuolatos turėdamas omenyje šiapusybės – kintamybės ir nykstamybės – patirtį“ (Sverdiolas, 1996, 30).

Skirtingą mažos mergaitės ir suaugusios moters santykį su aplinka puikiai iliustruoja jų pažiūra į Domeikienę: mergaitė gali tiesiog gėrėtis jai patinkančios gražios moters veidu, be jokio drovumo, spontaniškai ją pabučiuoti. Irutei atrodo, kad ir mamatės santykis su šia gražia moterimi toks pat („O mamatė taip pat mėgsta žiūrėti į jos gražų veidą“), o motinos dienoraštyje išryškėja dalykai, kurie lieka už vaiko patirties ribų. Motinos, aptikusios Domeikienę su į svečius atvažiavusiu dėde *Boleš* sodo altanoje, pasibjaurėjimas toks didelis (lyg palietus „šlykščių šlykščiausią varlę“), kad išvysta kita išorinio grožio pusė tik sutvirtina suaugusiosios žinojimą, jog „irių formų, šešėlių“ pasaulis yra labai toli nuo amžino, tobulo idėjų gyvenimo. Šiapus žmogaus patiriamas grožis yra pažeistas, stokojantis, nepilnas, netgi kažkoks iš esmės „nešvarus“.

Motinos ilgesyje galima išskaityti geismą peržengti netobulos „materijos rūką“ (Koheletui priklauso žodžiai: „Rūkų rūkas! Viskas yra rūkas!“ (Koh, 1, 2) ir pasiekti tikrąją būtį. Kita vertus, gal-

vojant apie pačią kuriamo teksto išeities poziciją, galima manyti, kad ilgesys apima ir siekį sugrįžti, patirti praeitį. Ilgesys ne tik anapus išvedantis jausmas, padedantis girdėti iš anapus sklindančią muziką, išvelgti rožių sielą, bet ir su šiuo pasauliu susišantis jausmas. Motiną su šiuo pasauliu susaisto vaikai: „Kas iš to rojaus, jei kiekvieną valandėlę galiu nustoti mylimųjų asmenų?“ (Šatrijos Ragana, 2006, 364).

Mamatės užrašuose galime rasti atsakymą į anksčiau suformuluotą, kūrinio keliamą klausimą: kokia prasmė yra patirti, jei viskas praeina, nyksta ir miršta? Mamatė atsako: „Kad kartais atsimeinu savo kūdikystę ir jaunystę, visą tą laiką, praleistą pas tėvus, visus tuos žmones, su kuriais gyvenau, visus atsitikimus, kurie jau niekadės niekadės nebesugrįš – visuomet turiu įspūdžio, kad tai tebūta vien sapno. Praėjo, pražuvo, išsiblaškė be pėdsako. O žinau, kad ir dvasios sityje, lygiai kaip materijos srityje, niekas nežūva. Pėdsakas paliko mano sieloje – bet ir sapnas palieka ten pėdsaką“ (Šatrijos Ragana, 2006, 353). Patirties prasmė – sieloje, asmens vidujybėje, liekantis pėdsakas. Tai yra jau modernaus, visiškai savo atskirumą, individualumą įsisąmoninusio žmogaus atsakymas. Todėl ir amžinybė – Rojus – kūrinys yra ne kas kita, kaip vaikystėje atrastas, patirtas ir atsimenančios sąmonės saugomas pasaulio vaizdas. Atsimenančios, jau suaugusios sąmonės, atmintimi priartėdama prie vaikiško santykio su pasauliu įgauna gyvasties, kurios taip stokoja. Iš tiesų radikaliai gyvenimą šiapusybės visiškai netobulame pasaulyje atribojusi nuo amžino tobulo gyvenimo anapus, mamatė ima stigti geismo gyventi, jos užrašuose pasirodo mintis apie savižudybę: „kad netikėčiau, jog tai tiktai momentas, niekadės nesutikčiau taip merdėti kas valandą per ilgus metus, taip tekina bėgti į niekybę, bet tuojau nutraukčiau to beprasmio gyvenimo siūlą“ (Šatrijos Ragana, 2006, 365). Egzistavimas labai toli nuo idealybės mamatės suvokiamas kaip niekingas, todėl įmanomas tik išverti. Yra tik trumpos prašviesėjimo akimirkos (muzikuojant su ponu Jonavičium, su vaikais būnant beveik visiškai nuo aplinkinio pasaulio atribotoje gamtos erdvėje – pievose, miškuose, dauboje). Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad tomis ypatingomis džiugesio akimirkomis abi kraštutinės, vaikiškos ir suaugėliškos sąmonės pozicijos priartėja. Mamatė netikėtai sulaukusi pono Jonavičiaus vizito sako: „Kokia geroji žynė įkvėpė tamstai aplankyti mus šiandieną?“ (Šatrijos Ragana, 2006, 291). Irutės vaizduotės sukurtas stebuklingas pasaulis taip pat valdomas gerosios žynės: „Rodos, kad čia kažkokia užburta, laiminga šalis, kurios viešpatė yra geroji žynė“ (Šatrijos Ragana, 2006, 268). Vai-

ko fantazijos pagražintas, „supasakintas“ ir atmintyje išsaugotas pasaulio vaizdinys tampa suaugusios moters atrama, padedančia išgyventi.

Išvados

Šatrijos Raganos apysakoje „Sename dvare“ besiskleidžianti moteriška sąmonė yra nevienalytė, aprėpianti priešingus, netgi vienas kitam prieštaraujančius savo pačios aspektus. Todėl ši į save besigręžianti, per atmintį savo kaitos istoriją kurianti moteriška sąmonė laikytina modernia. Kūrinio pasakojime užkoduotas dialogas, atskleidžiantis skirtingus galimus pasaulio patyrimo, suvokimo būdus, neperžengia vienos sąmonės ribų, t. y. kitų kūrinio personažų įkūnijamas kitoniškumas stokoja gelmės, nepasirodo iš savo paties pozicijų. Charakteringesni, labiau individualizuoti apysakos veikėjai pasitelkiami dominuojančiam, visą pasakojimą persmelkiančiam pasakotojos balsui išryškinti. Prisimenamas vaikiškas, buvimu čia ir dabar besimėgaujantis santykis su pasauliu artimas metafizinę pasaulio sampratą paneigiančiam, šiapusybės akiratyje išsitenkančiam *kohéletiškam* buvimo būdui. Suaugusios moters gyvenimiškoji pozicija, paremta griežtu šiapus ir anapus, laikina – amžina, netobu-

la – idealu ir t. t. atskyrimu, kyla iš metafizinę pasaulio sampratą paremtos kultūros tradicijos, kurios pamatinės nuostatos randamos Platono filosofijoje. Ribinės situacijos stimuliuojamas kūrinio pasakotojos sąmonės aktyvumas padeda priartėti prie gyvybiškumo šaltinio – vaikystės patirties. Be jos suaugėliškai sąmonės daliai ima trūkti geismo gyventi. Šioje žiūros perspektyvoje amžina, nekintanti, ideali tikroji būtis sutampa su atminties išsaugotu vaiko patirtu Rojaus išgyvenimu šiapus.

Literatūra

1. Bachtin M. (1996). *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos.
2. Platonas (1996). *Faidras* [Iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis]. Vilnius: Aidai.
3. Rubšys A. (1985). *Raktas į Senąjį Testamentą*. T. 3: Tiltai ar sienos? Putnam: Krikščionis gyvenime.
4. Sverdiolas A. (1996). *Steigtis ir sauga: kultūros filosofijos etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.
5. Šatrijos Ragana (2006), *Raštai*, 1. Vilnius: Margi raštai.
6. *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. (1998). Vilnius: Katalikų pasaulis.
7. Vaitkevičienė D. (2001). *Ugnies metaforos*. Vilnius: LLTI.

THE BOUNDARIES OF WOMAN'S CONSCIOUSNESS (IN THE NOVELLA "IN THE OLD MANOR" BY ŠATRIJOS RAGANA)

Regina Bleizgienė

Summary

The paper analyses Šatrijos Ragana's novella "In the Old Manor" (in Lithuanian: "Sename dvare") as a way in which an individual consciousness expresses itself when it discovers its own multi-layered relationship with the world. The story appears to be monologic, according to Mikhail Bakhtin's theory, with a dominating voice of the female narrator that marks all the material of the text by a single individual style and tone, which means that the main story line stays within the undivided scope of the female narrator. In Šatrijos Ragana's text, memory functions as the main tool for self-knowledge that the narrator uses to reconstruct the testimony of her fluctuating consciousness looking back at itself. The interpretation of this novella aims at reconstructing the backbones of the narrator's worldview, which would serve to find out the different, at times essentially dissimilar ways in which she relates to the outer world. The analysis uses texts by Plato and Kohelet in order to reconstruct the notional field covering the processes of self-recognition (what is familiar to me and what is strange) and self-reflection (who I am and who I am not) of the narrator, embracing the figures of both Irutė and her mother. The novella is centred around the topic of time, therefore it accumulates the themes of memory, transience, loss, separation and death that appear as seen from different point of views when the author tells us about the life of other characters. The story shows a developing dialogue between alternative ways of experiencing or explaining the world, but these ways stay within the borders of a single consciousness. There are two poles in the story: one reveals Irutė's view of the world, with a delicate emphasis on a child's specific experience, her own individual vision and perception of the ways in which the world is constructed. The other pole covers her mother's position in life and her own perception of the world.

In the introduction to her novella, the author presents a concentrated lyrical text to define the topical field of the whole narrative: this field is focused on the topic of life and death. The beginning of the text reveals a semantic field with a meaningful opposition of red and white colours: a symbolical form of introducing the notions of life and death. From the first sight, the white-coloured figures belonging to the same semantic field seem to have the meaning

of life and living, while the red figures mean death. However, a more detailed analysis shows the ambivalence of the notions attached to these colours, i.e. the symbolical level of the story erases the border line between life and death. The introduction narrative reveals a living person (the narrator) approaching her dead mother that she is missing. The writer's desire to deny the end of human existence encourages her consciousness to look for ways to cover the distance between this world and the other side, which includes the past. Imagination, dreams and memory are the tools that the narrator can operate in order to ensure the continuity (retention) of the human existence. The story of her childhood (an experience imprisoned in the past, since it came to an end along with her childhood) serves as an answer to the question which – as a paraphrase of Kohelet's teaching – would sound in the following way: what is the use of experience if all things will elapse?

The narrator remembers her childish relation to the world that enjoys being here and now, which is similar to the way of being that Kohelet describes: the way of existing that denies the metaphysical understanding of the world and covers but the scope of the visible side of life. The author shows the girl's life as being complete, not missing a single thing, or being similar to the goal that Kohelet defines in his book: to enjoy living and be pleased with the happiness of this visible world. To be more accurate, a person's life that is going on on this side is the only possible way of human existence that is available for a child's experience. The true position of an adult woman, based on a distinction between this side and the other side, the temporary and the eternal, the deficient and the ideal, originates from the cultural tradition relying on metaphysical understanding of the world – we can find its founding principles in Plato's philosophy. His contemplation on existence shows an obvious distinction between the true existence of eternal and immutable ideas and the visible, ever-changing and passing existence of this world that a human being can experience by his/her senses. In Šatrijos Ragana's story, an extreme situation stimulates the activity of the narrator's consciousness, helping her come closer to the source of vitality – her childhood experience. A child, who delights in the beauty of the world, gains a holistic experience that never divides anything into the above/the sky and below/the earth, into temporary/eternal, this side/the other side. Therefore, the image of the Garden of Eden, in the child's eyes, embodies itself in the living present, while the two poles that are incompatible in the adult's point of view – this side (something that passes and vanishes) and the other side (something that never changes and is eternal) merge in the child's experience. Without this experience, the adult part of consciousness starts to lack the desire to live. In this perspective, the eternal, never-changing, ideal and true existence coincides with the experience of Paradise that the child undergoes on this side and that the child's memory still preserves.